

Fernando Artolak, autobiografiako aurkezpenez hasten du, sarrera gisa, *Bakoitzak berea* deritzan obra, hitz-lauz edo hitz-laxoz datorren lehen tomoa. Nor den adierazteko asmoz, nolakoa den besteen baitara utziaz. Liburu alaia gehienbat, inoiz kontakizun tristerik biltzen badu ere. Bere bizitzaren zertzela-dak agertze hortan ere, humoretsu dator, idazlanaren jarraipenean maizenik agertzen den bezala.

«Urratsak» deritzan saila, euskal doinu eta dantzen araberrako irudietan oinarriturik, Manuel Lekuonaren Aureskuz hasten da eta Martin Iturberen Atzeskuz bukatu. Bitartean Bordariren ipui dantza dakar: Erreberentzia, Kaxarranka, Zortzikoa, Espatadantza, Ariñ-ariñ eta Fandangoa. Sail guziak du gaiarekin edo doinu motaren erritmoarekin zer ikusirik. Idazkeraz ordea, nork ager Lekuonak berak baino hobeto: «Estilo arin, irudimen bizi, txirrixtalaria, alde batetik; baiñan baita kontraste garratz-zalea ere bestetik. Artea —Izti-arte— bere barrunbean sakonki sentitu izan bait du beti. Besterenik irakurri ere egin bide du, baiñan bere izaera jatorrik, bere estilorik galdu gabe. Maite izan du beti Erretaulika-apur, Erretaulikaren itz-joku bitxia; baiñan bere ametsik aundiena bezela, estiloaren barrengo muña maite izan du batez ere. Eta orrela, Artearen kurpil ederra ederki du osotu».

Baliapen horiek gogoan izan behar ditugu liburu osoaren zehar. Baina baita ere bere ikuspegi eta oharmenaren doain bezeiak ere, Atzeskuan Iturbek gogoratuko digun bezala: «Asko ikusitako gizona, asko bizitutako gizona. Inguruan gertatzen diranetatik ezer ez du zokorako. Ezur-mamiak alkarri josiak dauden bezelaxe daramazki Bordarik bere eta bere erriko ametsak».

Bai. Fernandori ez zaio gertatzen beste norbaitegatik eibartar adiskide batek maiz esaten zuena: asko ibiliak diren batzuk, harropuztasuna ugari, baina jakinduria guti; ibili bai, asko ibili, baina itsasontzian aingura bezala, asko ibili eta ezer ikusi ez. Zeren, mundu hontan badira, gezurra badirudi ere, burua txapela erabiltzeko dela uste dutenak.

«Kukuxo» deritzan partea da liburuko bigarren sail handia. Antonio Maria Labayenen hitzaurrez dator, erudizio gisa. Kukuso edo arkakusoen bidez edo beren ibileraz, gizonarengan gerta ditzazkeen gora-behera guziak ez ezik bere barrukotasuna ere lotsagarri uzteaz eta kukusuen erakundeen antolakizunez irrialdi ederra eskaintzen digu kapitulu hortan.

Baina «Ipui eskutada» sailean ere bada holako humorerik. Euskararentzat hain urte larriak eta ilunak ziren garaian egiten genituen erdi-isilkako bilera haietan, biltzarkideen erdiak baino gehiago beti eliz-gizonak zirenez, amaika aldiz eskatzen genion Bordariri kontu zezala «Lokarria gora ta lokarria bera» zeritzan ipui polita edo «Bada, bada, bada», biak predikuetan oinarrituak. Broma polita iduritzen zitzaigun, baina parrerik gehien egiten zutenak apezak ziren eta «Lokarria...»renagatik fraide karmeldarrak. Eta, hortik zetorren guretzat desiluzioa, haiek ez amorraraztetik. Egia esan, ondo pentsatzen badugu, Bordarik beti, bere idazkieri, hain lotura berezia ematen dakienez, inor iraindu gabe agertzen ditu adarjotzerik handienak ere. Holakoa bait da bere lumatik lortzen duen artea. Kontalari trebea benetan.

«Kontu ondarrak» deritzaion sailekoak ere badute era hor-takorik. Baina, hauek berekiko asmamendetik ekarriaz eta sor-tuaz datoz. Gehienak, landuagoak.

Esaldiz, ateraldiz, zirtoz eta hitz-jokoz baliatzea maite du Fernandok. Hor du aberastasuna eta halako gatz berezia, hor bere euskararen bizitasuna, herri xeheagandikoa egoki jasoz eta apaindurik jarriz eskaintzeko. Euskararekin motel dabilzantzat, behar bada, zailegia izanen da eta muzin eginen diote, baina hizkuntzak berez dituen baliabideaz ongi hornitua denez euskaldun jatorrak hortik aurkituko dituzte literatur balioak Bordariren prosan, eta atseginez irakurriko. Izan ere, holako hitz-lauzko lanen aurrean nork esan dezake zalantzarik euskararen ahalmenez?

Ez pentsa lan guzia alaia denik. Ikuspegi zabalekoa da Bordari gure belaunaldiko gizarteari begira eta gertakari tristerik ere jasoko digu. Munduarekiko ikuspegi zabala, bere anai Raraekin elkarlanean burutu zuen *Aritz beraren adarrak* deritzan liburuan erakutsi zigunez.

Ditxolaria eta zirtolaria denez, grazia berezia ematen daki bere idazkieri. Euskara berriz, ortografiatzeko diferentzi batzuk gora-behera, batua darabil. Hondarribiako hitz eta esaera eta esaldi berezi batzuk erantsiz, batuaren aberasgarri. Euskara ahuleziarik gabea, jostakorra eta jostagarria, herri jakiturian errotua, egileak bere baitara jantzia eta aberastua; landuz bigunki heldua, baina ez umeldua, taxuz heldua baizik. Hargatik, probetxu ederra atera diezaioke bere liburu honi Hondarribia eta inguruetako ikastetxeetan euskarazko irakurgaitzat hartuko baluteke. Herri literaturatik ikasien literaturara loturak lortzeko bidezko bai deritzagu.

Gauza berezien artean, arrantzale ohiturak eta hauen janiariak tarteka marteka jasotzen dira, gertakari umoretsuekin batean.

Azken partean zortzi hitzaldi biltzen ditu, gehienak euskal literaturaz, mintzairaz edo zenbait pertsonaiaren inguruan. Hoiere arteko ditugu Aita Roman Bera, Joan Baxurko, Fernando Amezketarra eta abar; zenbait oroitzapenez bukatzeko: Xalbador, Oteiza, e.a. Hondarribiko hizkeraren azterketa bat ere badakar, bertako berriak kontatuz Euskaltzaindikoko bilera batean irakurri ziguna eta lehenago *Eusker*a aldizkarian argitaratua.

Lehen tomo honek 572 orrialde ditu eta, gezurra badirudi ere, bertako lanik gehienak, inoiz argitara gabeak dira.

Bukaeran «Tomax'en buruausteak» deritzan bakarrizketa umoretsua dakar.

Liburu honek ez du une aspergarririk, ez horixe. Gairik gehienak laburrak direnez, eta kapituluz sailkatuak, noiz-nahi non-nahitik ekitzeko aukera ematen digu. Lan batzuk literaturazko lehen sariak irabaziak dira; gehienak inoiz inon aurkeztu gabeak. Liburu mardulari hasiera nondik eman ez dakienari kontseilurik ematekotan, batez ere euskaraz guti dakiena edo euskaraz irakurtzeko ohiturarik ez duena baldin bada, erdialdeko ipui laburretatik hastea gomendatuko nioke. Baina, otoi, behin eskuetan harturik lerro batzuk irakurten dituenak ezingo du utzi liburu guzia irakurri arte.

Iragan urtean euskaraz argitaratu diren lanen artean ongi etorri berezia merezi du Fernando Artola «Bordari»-ren *Bakoi*-

tzak berea deritzan obrak. Izenburu horrekin bi tomo marduletan biltzen bai ditu hondarribiar idazle jatorraren hizlaxoz eta hitz-neurtuzko lanak.

Bigarren tomoan, olerkiz ari delarik, erraz eta jolaskor iritetzen zaio bertsoa, ekarriaren nekerik gabe, etorriari leihoa idekiz, sentipenen uholdean etenik gabe:

*Nere sentipenak
Oler-mindegian
Nituen erein
Beazunezko ongarri
Metaren gainean.*

Hori duela bere lanaren lematzat. Jostalari eta jostakin, hertsitasunik gabe, irudimenari amain emanik, hegaz doan ainara lez.

*Asmoa arat-unat'ka
kulunka-ka,
iñolaz ezin dut
tinkatu gogoa.
Ezta nai ere!
Bego bere ortan
arat-unat'ka
opor-lasaiean
orbel igar antzo
aize-epelaren seaskan.*

Juan Mari Lekuonaren eskutik plazaratzen da, bere hitzaurre jakintsua irakurlearen gidari delarik. Gai nagusien artekotzat markatuko ditu honako hauek: «Bilduma onetako olerki laburrak naiko ugariak direnez, xeetasun lagungarria izan daitekeela uste dut gaiak finkatzea, eta auek kopuruz neurtzea. Jainkoa da geienik aipatzen dena, eta beste gaietan ere oiñarritzko ikuspegi gertatu oi dena. Gero, maitasuna dator, emazte, aitama eta billobaren inguru. Eriotza ere or dabil, «Bordari»-ren baitan gai onek duen garrantziarekin. Geroko bizitza ere aipatuko nuke, konfiantzaren itxurapean. Ezin-utzizkoa derizkiot erri-jakinduriaren erabilkerari. Eta neurri ez ain ugarian, aberria eta egunerokotasunaren zenbait anekdota».

Izan ere, instant bakoitzeko sentipen eta kezka olerkiz on-tzen ditu. Bertso neurtuan, bertso librean edo gogoak ematen dionean. Egitura ugariak ditu. Bere ahalmenen neurriaz bada-ki, eta goragoko gurariak utziz, bere baitara lotzen da. Baina, hori bai, emozio eraginez jardungo da bere olerki bizkor eta erraz guzietan. Horregatik, irakurle, bere olerkien zehar maiz aurkituko dituzu era berriak.

Juan Mariren ustez, inpresionismotik asko dute poemok, influentzia nabaria duelarik Bidasoako arte-girotik. *Collage*-ak eginaz ere baliatzen da. Baina nik are gehiago esango nuke, *dadá* joerak ere maiz nabari dituela, bere hitzeri plastika zen-tzu era eman nahi hortan; intentziosko axolakabetasuna agertuz:

- 9 *O! lan, eguneroko lana*
- 8 *I aut bearreko lagun*
- 7 *Oporrez aspertu nauk*
- 6 *Arat-unat egan*
- 5 *Aideko txori*
- 4 *Ator akit*
- 3 *Bearra*
- 2 *O! lan*
- 1 *O!*

- 1 *Jez!*
- 2 *Zer dan*

- 3 *Nagia*
- 4 *Zer alperren*
- 5 *Erabekeri*
- 6 *Ta zabarkeria*
- 7 *Zato lan, zato arta*
- 8 *Bizia bizitzeko din*
- 9 *Langiroan noski ta baiki*

Hala ere, maizenik, hitzekin jolaskor nabarituko dugu, esal-diz eta hitz hotsez, doinu bereziak lortuz eta noiznahi trazu abi-lez ebakiz. Baina, ber-berak aitortuko digunez: «Batzuetan esa-lari nabil, bestetan itz neurtuz bertsolari. Bertsoak, kantatu ta askoz ere gustagarriagoak dira. Bertso maitale bazera errex billatuko dituzu aukerako doiñuak». Hala dira izan ere «Ipa-rragirre» sailekoak, 239. orrialdetik 256ra doazenak.

Lehenago emazte hilari eskaini zion *Goraintzi* deritzan liburukoak ere hor datoz, eresi tristeok.

«Olaxta» sailekoek, itsas-herriaren poema epikoak dira, naiz ere bere izakeraz Bordari lirikotasunez kutsatua izan. Hauek, euskal literaturan toki berezia merezi dute, zeren gure lurraldeen ifarraldetik itsasoa hain zabal idekitzen delarik ere, guti, oso guti idatzi bai da itsasoko gaiez. Horietan, Bordari, bere arrantzale herriarekin buruabat eginik aurkituko dugu, itsasominez, alaitasunean, nekeetan, eta ekaitz ezbeharren oina-zeetan.

«So! banatorkizue», sailekoek, hiru eledun (L.L.L.) olerkari-erri eskainiak ere interesgarriak iduritzen zaizkigu, Loramendi, Lizardi eta Lauaxetari eskainiak. Etxe-baratzeko landareri begiratzuz oso solas politikak lortzen bai ditu.

Gizonki eginak dira Arestiri eskaintzen dizkion aitortza zintzoak. Baina, hortaz esan beharrez aurkitzen naiz, batak ez duela bestea kentzen eta gure literaturak bai dira euskaldunon literaturgintzan. *Bakoitzak berea*, hori da gure legea.

Orotarik bada liburu hortan eta irakurleak ez du izango aspertzeko betarik. Gainera, azkenaldera datozen alegi erakoak umore jarioz datoz.

Bere herriko euskara motatik ere probetxu ederrik atera du bere idazkerari gatza eta ozpina ematen diona. Herriarentzako begirapena eta bere gogoia oso lasaitzen duen fede zintzoa, egitan, inbidigarriak dira. Horrek egiten du egile maitatia hain maitatua. Juan Mariren hitzetan: «Bere bertsoa askea da eta gaurkoa. Bidasoa itsaso biurtzen deneko ur-golkoak dituen kolore eta diseinu fiñak nabari, Ondarribiko izkera kiristal labratua egiñik, mugako ondartzan euskal poetikaren lekuko garatua».

Bordariren gogoan ordea:

*Ondarribi, itxas errri
Lamiaren amets kabi
Mariñelen bizi-toki
Maitietan maitagarri.*

Juan SAN MARTIN